

تحلیل فقهی حکم اضرار به نفس در عدم رعایت پروتکل‌های بهداشتی مصوب ستاد ملی کرونا

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۳۰ تاریخ تأیید: ۱۴۰۰/۰۶/۲۵

مجتبی جولایی فر*

چکیده

ابتلا به بیماری آنفلوآنزا از نوع ویروس کرونا امروزه به یکی از مخاطرات طبیعی برای جان بشر مبدل شده و خسارت مالی درمان و تحمل درد بیماری سختی را به دنبال دارد؛ از این رو ستاد ملی کرونا با تکیه بر نظرات کمیته علمی بهداشت با ریاست وزیر بهداشت، تصمیم به وضع پروتکل‌های بهداشتی نمودند تا در سایه آن از مرگ و میر بالای مبتلایان به کرونا جلوگیری کنند. پرسش اصلی این است که آیا عدم رعایت این پروتکل‌ها مصداق اضرار به نفس است تا حرمت آن با ادله اضرار به نفس به اثبات رسد؟ در این مقاله برای پاسخ به این پرسش از روش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر تحقیقات کتابخانه‌ای استفاده شده و هدف تحقیق تبیین فقهی و استدلالی حکم اضرار به نفس در عدم رعایت پروتکل‌های بهداشتی است.

* دانش‌پژوه گروه فقه تربیت مؤسسه عالی فقه و علوم اسلامی و مدرّس حوزه علمیه قم.
m.joulaefar@gmail.com

واژگان کلیدی: پروتکل‌های بهداشتی، حرمت اضرار به نفس، کارشناسان بهداشت، کرونا.

مقدمه

جهان در تلاطم و گذر از روزگاری است که با گونه جدیدی از بیماری آنفلوآنزا دست و پنجه نرم می‌کند. این بیماری هر روز و بلکه هر ساعت و هر دقیقه، جان تعداد زیادی از مردم جهان را با بی‌رحمی می‌ستاند. سازمان جهانی بهداشت همچنان بهترین راه پیشگیری از آلودگی به این بیماری را رعایت پروتکل‌ها و دستورالعمل‌های بهداشتی معرفی می‌نماید.*

اگرچه رعایت برخی امور در زندگی نظیر بهداشت امری پسندیده و توصیه مؤکد دین اسلام است،** از دیدگاه مراجع تقلید دینی آنجا که بی‌توجهی به امور بهداشتی، خطر آفرین برای شخص یا افراد جامعه باشد، شرعاً حرام و التزام به دستورهای بهداشتی برای درمان ماندن از این آسیب، واجب است.**

از سوی دیگر آموزه‌های عبادی اسلام مشتمل بر اعمال فردی و جمعی و به عبارت بهتر

* سایت رسمی وزارت بهداشت؛ مورخ ۱۳۹۹/۶/۳۱، در: <https://behdasht.gov.ir>.
 ** دستورهای دینی متعددی در مورد بهداشت در منابع فقه اشاره شده است؛ از جمله روایت نبوی ﷺ که فرمودند: «النظافة من الایمان» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۹، ص ۲۹۱).
 *** آیت‌الله العظمی خامنه‌ای بیانات پس از کاشت نهال در آستانه روز درختکاری مورخ ۱۳۹۸/۱۲/۱۳، در: farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45271 / آیت‌الله العظمی سیستانی، سایت رسمی دفتر معظم له، در: www.sistani.org/persian/archive/26399 / آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی، خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، در: www.ima.ir/news/83685897 / آیت‌الله العظمی شبیری زنجانی، خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، در: www.ima.ir/news/83688764.

مراسم‌ها و تعظیم شعائر دینی است. اموری همچون رفتن به زیارت اماکن مقدس نظیر سفر به کربلا و نجف و حرم امام رضا علیه السلام و حضرت معصومه علیها السلام یا برگزاری نماز جماعت در مساجد و اقامه عزای جمعی در ایام سوگواری سیدالشهدا علیه السلام یا اقامه نماز عید فطر و سفر برای ادای حج واجب و... از جمله اعمال مستحبی مؤکد یا واجب شرعی است که از دیدگاه کارشناسان بهداشت ستاد ملی کرونا، هنگام شیوع این بیماری، از مصادیق اجتماعی است که سبب به خطراتادن جان مردم و گسترش کرونا خواهد شد و قادر است آسیب‌های جبران ناپذیری به افراد و جامعه وارد نماید. همین تشخیص کارشناسان بهداشت، زمینه وضع پروتکل‌هایی شد و به تعطیلی موقت یا محدودیت این مراسم‌ها و مراکز منتهی شد.

از این رو مراجع تقلید دینی برای رفع ابهام از اذهان مردم و مشخص نمودن تکلیف شرعی مقلدها در کیفیت رعایت پروتکل‌ها و برگزاری یا شرکت در این برنامه‌ها، به عرصه ابراز فتوا وارد شدند و با اعلام حجیت شرعی تشخیص کارشناسان بهداشت در این مسئله و وجوب تبعیت از تشخیص ایشان در رعایت پروتکل‌های بهداشتی، سبب سامان یافتن این پدیده اجتماعی شدند.*

اکنون پرسش اصلی این است که آیا عدم رعایت پروتکل‌های بهداشتی و بی‌اعتنایی و کم‌توجهی به امور سلامت بدن در مقابل این بیماری، اضرار به نفس محسوب می‌شود و قادر است تحمل زیان و ضرر سنگین هزینه درمان و یا خسارت جبران‌ناپذیری همچون ازدست‌دادن جان را در پی داشته باشد؟

در صورت پاسخ مثبت به پرسش پیش‌گفته، باید توجه کرد در شرع مقدس فراهم کردن

* همان.

مقدمات تهلكه نفس و اضرار به نفس، حرام و حفظ نفس واجب شمرده شده است و عدم رعایت پروتکل‌های بهداشتی مصداق ورود به تهلكه و در نتیجه حرمت آن است و در این صورت حفظ نفس واجب و عمل به این پروتکل‌ها لازم است.

بنابراین پرسش اصلی درباره صغرای قیاسی فقهی است که کبرای آن یعنی حرمت اضرار به نفس در کتب فقهی و نزد فقها امری روشن است. پژوهش حاضر با ابتدا بر اطلاعات کتابخانه‌ای و بهره‌مندی از آمارهای رسمی از سوی وزارت بهداشت و سازمان بهداشت جهانی که محصول تحقیقات و تجربیات میدانی است، به توصیف و تحلیل پاسخ این پرسش نشست است.

۱. عدم رعایت پروتکل‌های بهداشتی، موجب اضرار به نفس

پروتکل (Protocol) به معنای «عهدنامه، قرارداد» و «شیوه‌نامه» شناخته می‌شود و پروتکل‌های بهداشتی در اصطلاح پزشکی به توصیه‌های بهداشتی و نیز به مجموعه دستورات عملی و شیوه‌نامه‌هایی گفته می‌شود که کیفیت رفتار افراد جامعه را در زندگی فردی و اجتماعی از نظر سلامتی و بهداشت معین نموده، در مکان‌های مختلف همچون خانه، محیط کار، مدرسه و دانشگاه، خیابان و... با اشکال گوناگون، از طرف ستاد ملی کرونا و پزشکان متخصص برای هدایت‌گری جامعه در حفظ سلامتی ایشان اعلام می‌گردد.

کارشناسان بهداشت معتقدند بی‌اعتنایی به دستورات عملی‌های بهداشتی کرونا قادر است سلامتی فرد و افراد جامعه را به خطر اندازد و آمار رسمی مخاطرات ناشی از این بی‌توجهی گواه آن است. برای تبیین این مسئله که چگونه عدم رعایت پروتکل‌ها منجر به اضرار به نفس خواهد شد، ضرورت دارد نخست با کرونا و مخاطرات و کیفیت



انتقال آن آشنا شویم و در ادامه به آثار زیان بار عدم رعایت پروتکل‌ها از دیدگاه کارشناسان بهداشت توجه نماییم:

الف) کرونا ویروسی خطرناک

این نخستین مرتبه نیست که جهان با بیماری جدیدی که درمان آن را نمی‌داند، مواجه می‌شود. در طول تاریخ جهان و اسلام بیماری‌های شایع و نوظهوری همچون وبا، سل، سیاه‌سرفه و سرخک بوده است که بعدها واکسن آن کشف شد؛ اما تا پیش از آن، مردم زیادی را به دام مرگ کشاند. در روزگار ما بیماری آنفلوآنزا از نوع ویروس کرونا پدیدار گشته که سرعت انتقال بالایی دارد و آمار مرگ و میر مبتلایان آن گواه بر خطرات جدی آن است. نخستین مرتبه در شهر «ووهان» استان «هوبئی» چین ویروسی جدیدی از بیماری آنفلوآنزا رخ‌نمایی کرد. خبر ابتلای سریع بدان در میان مردم، به صدر خبرهای رسانه‌های جهان مبدل شد. با عبور قربانیان مبتلایان به این ویروس از مرز ۱۰۰۰ نفر سازمان بهداشت جهانی نام اختصاصی کرونا را برای این بیماری برگزید. * با گذشت اندک زمانی این نوع بیماری آنفلوآنزا پنج قاره جهان را درنوردید و دیگر جایی از این ویروس در امان نبود.

درواقع بیماری آنفلوآنزا از سرماخوردگی آغاز شده و تا بیماری‌های شدیدتری همچون سندروم تنفسی خاورمیانه (مرس: MERS) و سندروم تنفسی حاد (سارس: SARS) را شامل می‌شود. این نوع ویروس آنفلوآنزا که به کرونا موسوم شده، به تازگی ظاهر گشته و عامل ابتلا به بیماری «Covid-19» معرفی شده است و مخفف آن کروناویروس

* Fox, Dan; (2020-01-24). "What you need to know about the Wuhan coronavirus", in: Nature. doi:10.1038/d41586-020-00209-y. ISSN 0028-0836.

(CoronaVirus) و بیماری (Disease) است.*

ویروس کرونا قابلیت انتقال و سرایت بسیار بالایی دارد و غالباً از راه تنفس و اصابت قطرات سرفه یا بازدم از دهان و بینی فرد مبتلا به فرد دیگر منتقل می‌شود. ممکن است افراد، این نوع عفونت را از شخصی که علائم خفیف دارد، دریافت نمایند. متأسفانه در ابتدای پیدایش این بیماری درصد و آمار مرگ مبتلایان به کرونا از نظر سازمان بهداشت جهانی بسیار اندک و پایین‌تر از آنفولانزای نوع A زیر گروه «H1N1» یا همان آنفلونزای فصلی بود؛ اما دیری نپایید که با مشاهده مرگ و میرهای بالای مبتلایان این بیماری، هشدارهای سازمان بهداشت جهانی به اوج خود رسید و از کرونا به عنوان بیماری هولناکی یاد کرد که احتمال مرگ در بیماران آن خصوصاً انسان‌هایی که بیماری زمینه‌ای همچون بیماری قلبی و ریوی دارند، بالا بلکه بالاتر رفت و ترس و وحشت در دل مردم ایجاد کرد. این احتمال نه تنها معقول است و عقلاً بدان توجه می‌کنند، بلکه ترس از ابتلای این بیماری سبب شد بسیاری از مشاغل که راه تأمین معاش افراد وابسته به آن بود، تعطیل یا نیمه تعطیل شود.

به گزارش سازمان بهداشت جهانی از هر پنج نفر بیمار کرونایی، یک نفر علائم حاد تنفسی را تجربه می‌کند و نیازمند مراقبت‌های خاص بیمارستانی است.* تا کنون در جهان بیش از ۳ میلیون نفر فوت شده‌اند و در ایران بیش از ۳ میلیون نفر مبتلا و حدود ۸۴ هزار

* www.who.int/ar/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019-farsi/advice-for-public-farsi/q-a-coronaviruses-farsi. سایت سازمان بهداشت جهانی.

* www.who.int/ar/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019-farsi/advice-for-public-farsi/q-a-coronaviruses-farsi. سایت سازمان بهداشت جهانی.



نفر جان خود را بر اثر ابتلا به این بیماری از دست داده‌اند.***

بنا بر گزارش معاون درمان وزارت بهداشت ایران حدود ۹۷ درصد میزان مرگ و میر کرونایی در افراد بالای پنجاه سال است و هرچه سن بالاتر می‌رود، بیماری‌های زمینه‌ای همچون دیابت و عارضه‌های قلبی و... تشدید و با ابتلا به کرونا آسیب‌پذیرتر می‌شوند.***

نکته قابل توجه در این بیماری، دوران کُمون و اختفای آن است. از نظر سازمان جهانی بهداشت ممکن است شخصی به کرونا مبتلا شده باشد و بین ۱ تا ۱۴ روز بعد، علائم بیماری نمایان گردد. این تجربه پزشکی ضرورت و پابندی به پروتکل‌های بهداشتی را دوچندان می‌کند.*** متأسفانه با پیدایش ویروس جهش یافته کرونا موسوم به «کرونای انگلیسی» و «کرونای هندی» و... خطر ابتلا به آن فزونی یافته و تا بدان جا این مخاطره جدی است که ستاد ملی کرونا قدرت سرایت این ویروس جدید را تا ۷۰٪ بیشتر توصیف می‌کند و تا مدت ۷۲ ساعت شخص را درگیر می‌کند و ممکن است جان او را به خطر بیندازد.

نتیجه در موضوع شناسی این بیماری بدین قرار است که کرونا از جمله بیماری‌هایی است که مبتلا شدن به آن احتمال مرگ و تحمل مخارج سنگین درمان و رنج بیماری را در پی دارد و این خطر برای هر فردی هر چند سالم باشد نیز امری معقول و جدی است. این تحقیقات را جامعه پزشکی ایران و وزارت بهداشت و ستاد ملی کرونا تأیید و توجه به آن را در امور زندگی ضروری اعلام کرده است؛ بنابراین از دیدگاه کارشناسان بهداشت ستاد ملی

*** خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران؛ مورخ ۱۳ تیر ۱۴۰۰، در:

<https://www.irna.ir/news/84167333>

*** سایت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی ایران، در: behdasht.gov.ir.

*** www.who.int/ar/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019-farsi/advice-for-public-farsi/q-a-coronaviruses-farsi. سایت سازمان بهداشت جهانی.

کرونا خطر ابتلا به کرونا می‌تواند تا مرحله مرگ انسان را بپیماید و این نگرانی حتی برای افراد سالم و بدون بیماری زمینه‌ای نیز مطرح است.

ب) پروتکل‌های بهداشتی برای مقابله با کرونا

توجه به خطر جانی این بیماری سبب شد سازمان جهانی بهداشت (WHO)* یا همان «منظمة الصحة العالمية» با تنظیم پروتکل‌های لازم و اعلام همگانی آن و دل‌بستن به اجرایی شدن آن توسط حکمرانان و مردم جهان امیدوار شود تا کمکی هرچند اندک به حفظ سلامتی بشر نماید. ایران به تبعیت از سازمان جهانی بهداشت، پروتکل‌هایی در «ستاد ملی کرونا»** وضع و ابلاغ کرد. این ستاد با مدیریت رئیس جمهور ایران اداره می‌شود و مشتمل بر وزیر بهداشت و مسئولان نیروهای اجرایی و نظامی کشور است که عهده‌دار وضع و اجرای قوانین مربوط به بیماری کرونا هستند. در کنار این ستاد، کمیته‌ای علمی مشتمل بر متخصصان علوم متعدد و مرتبط با کرونا وجود دارد که نقش مشاوران علمی ستاد کرونا را بر عهده داشتند (<https://www.irna.ir/news/84294720>).

این ستاد ملی با آغاز بیماری کرونا، دو دسته پروتکل‌های عمومی و اختصاصی را وضع و معرفی کرد. توصیه‌های عمومی این ستاد را مردم باید به طور کامل رعایت کنند و توصیه‌های اختصاصی مربوط به برخی اموری نظیر مشاغل، اماکن و... است. مجموع این

* «سازمان بهداشت جهانی یا (World Health Organization): یکی از آژانس‌های تخصصی سازمان ملل متحد است که نقش یک مرجعیت سازمان‌دهنده را بر بهداشت جامعه جهانی ایفا می‌کند. این آژانس در ۶ آوریل سال ۱۹۴۸ میلادی واقع در ژنو سوئیس تأسیس شد و حکم سرپرستی و منابعش را از سازمان بهداشت سابق که خود آژانسی در جامعه ملل بود، برگرفت».

** ستاد ملی مقابله با کرونا تشکیلاتی است که اوایل اسفند ۱۳۹۸ در پی شیوع کروناویروس در ایران با مصوبه شورای عالی امنیت ملی و تأیید رهبر ایران به سرانجام رسید.



توصیه‌ها در تارنمای وزارت «بهداشت و سلامت» و وزارت «کار و رفاه اجتماعی» به خوبی توضیح داده شده است.

از آنجاکه پروتکل‌های خصوصی زیادند، از بیان آنها صرف نظر و فقط به چند مورد از پروتکل‌های عمومی اکتفا می‌کنیم:

۱. نخستین وظیفه هر فرد، شست‌وشوی مرتب و کامل دست‌ها با آب و صابون یا استفاده از مواد ضدعفونی است.
۲. رعایت فاصله اجتماعی در ارتباط با دیگران خصوصاً افراد مبتلا به بیماری کرونا که سرفه و عطسه می‌کنند.
۳. به چشم، دهان و بینی‌تان دست نزنید.
۴. مطمئن شوید شما و اطرافیان بهداشت تنفسی را رعایت می‌نمایید. بهداشت تنفسی به معنای پوشاندن دهان و بینی با آرنج خم شده یا دستمال کاغذی در هنگام عطسه و سرفه است. توصیه به زدن ماسک بهداشتی این مهم را تأمین می‌نماید.
۵. اگر احساس بیماری دارید، در خانه بمانید.
۶. عمل به توصیه‌های بهداشتی از طرف مسئولان بهداشت منطقه و بومی و کشوری که در آن زندگی می‌کنند.

ستاد ملی کرونا علاوه بر توصیه‌های عمومی پیش گفته، حضور در مراکز مذهبی و برگزاری مراسم دینی جمعی و مسافرت کردن را محدود یا ممنوع کرد و توصیه کرد در مواردی که افراد کار ضروری نداشته باشد، ماندن در خانه را به بیرون رفتن ترجیح دهند. این ستاد برای حفظ سلامتی مردم، لزوم اجرای این دستورها را ضروری اعلام

کرد؛* اما متأسفانه برخی مردم با بی‌اعتنایی به این دستورهای سلامتی علاوه بر به خطر انداختن جان خود، دیگران را هم در معرض بیماری قرار دادند؛ از این رو مراجع دینی برای پاسخ به سؤالات مقلدان درباره الزام عملی به این شیوه‌نامه‌ها و حکم فقهی پایبندی به نظرات کارشناسان سلامت در تعطیلات مراکز و مراسم‌ها فتوای شرعی مستنبط خود را اعلام کردند.

ج) مخاطرات عدم رعایت پروتکل‌های بهداشتی از منظر کارشناسان بهداشت

از دیدگاه کارشناسان بهداشت با وجود خطرات جانی این ویروس که برای تمام افراد جامعه ممکن است ایجاد شود، رعایت نکردن پروتکل‌های بهداشتی گامی در جهت ورود به ورطه خطرات جانی و مرگ است و عدم رعایت این دستورالعمل‌ها موجب اضرار به نفس و دیگران و تحمل درمان طولانی مدت و هزینه سنگین آن محسوب می‌شود. کارشناسان وزارت بهداشت معتقدند استفاده از واکسن تنها ۳۰ تا ۶۰ درصد ایمنی بخشی را می‌تواند در پی داشته باشد و تا کنون بهترین راه جلوگیری از این بیماری، رعایت دقیق پروتکل‌های بهداشتی است.*

کارشناسان سلامت معتقدند پروتکل‌های بهداشتی قادرند تا ۹۵ درصد از ابتلا به کرونا را کاهش دهند (<https://www.irna.ir/news/84434373>) و در مقابل عدم رعایت این دستورالعمل‌ها خطر ابتلا و ضرر به جان انسان‌ها را به دنبال دارد. آمار مرگ‌ومیر

* www.who.int/ar/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019-farsi/advice-for-public-farsi/q-a-coronaviruses-farsi؛ سایت سازمان بهداشت جهانی؛ مصوبات-ستاد-ملی-کرونا-www.coronamy.ir

* سایت رسمی وزارت بهداشت، مورخ ۱۳۹۹/۶/۳۱، در: <https://behdasht.gov.ir>



بالا در موج پنجم کرونا در ایران و گزارش هر پنج دقیقه یک فوتی (www.tasnimnews.com/fa/news/1400/02/05/2490932) تنها بخشی از پدیده اجتماعی عدم رعایت پروتکل‌های بهداشتی در میان مردم بوده که مهم‌ترین زمینه ابتلا به کروناست. به گزارش وزارت بهداشت بی‌توجهی به رعایت دستورهای بهداشتی در بیشتر استان‌های کشور به حدود ۴۰ درصد رسیده است و این آمار مستقیماً با ابتلا به کرونا و حرکت به خطرات جانی آن مرتبط است.**

د) حجیت شرعی تشخیص کارشناسان ستاد ملی کرونا

همچنان که بیان شد، کارشناسان بهداشت وزارت بهداشت معتقدند، خطرات جانی این نوع آنفلوآنزا بسیار جدی است و هزینه درمان آن سنگین. با توجه به اطمینان بخش بودن سخنان ایشان که خبر از خطر آفرین بودن این بیماری دارد، مراجع تقلید توجه به سخنان ایشان را لازم و آن را حجت شرعی شمردند و بر وجوب پایبندی به توصیه و پروتکل‌های بهداشتی تاکید کردند.* اما دلیل حجیت شرعی تشخیص کارشناسان در فقه کدام است؟ پاسخ به این پرسش نیازمند اندکی توضیح است و سپس به ادله آن اشاره می‌گردد. فقهای امامیه موضوعات احکام شرعی را به دو دسته تقسیم می‌کنند: نخست

** سایت رسمی وزارت بهداشت؛ مورخ ۱۳۹۹/۶/۳۱، در: <https://behdasht.gov.ir>
 * تمام مراجع تقلید بر لزوم رعایت شیوه‌نامه‌های بهداشتی تاکید ورزیدند و توجه به آن را جدی دانستند؛ نظیر آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، بیانات پس از کاشت نهال در آستانه روز درختکاری مورخ ۱۳۹۸/۱۲/۱۳، در: farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45271 آیت‌الله العظمی سبحانی، خبرگزاری مهر، در: www.mehrnews.com/news/4859990 آیت‌الله العظمی سیستانی، سایت رسمی دفتر معظم‌له، در: www.sistani.org/persian/archive/26399 آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی، خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، در: www.irna.ir/news/83685897

موضوعاتی که شارع آنها را مشخص کرده است؛ نظیر نماز، روزه و حج و... و دسته دیگر موضوعاتی هستند که تشخیص آن را از راه متعارف عقلایی که یکی از شیوه‌های آن مراجعه به اهل خبره و کارشناس است، مشخص نموده است (شاهرودی هاشمی و دیگران، ۱۴۲۶، ج ۱، ص ۷۳۱). در واقع فقیه در صورت مواجهه با موضوعات جدید، با رجوع به اهل خبره، مقدمات استنباط را فراهم می‌سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۶۲۹). از این رو فقهای امامیه در موارد بی شماری از مسائل فقهی که در آن علم معتبر است یا ظن کفایت می‌کند، نظرات کارشناسان به ویژه متخصصان و اهل خبره بهداشت را محترم و مهم شمرده‌اند** و نظر اهل خبره و کارشناس بهداشت را به عنوان یکی از راه‌های اثبات موضوع احکام شرعی در صغرای قیاس استنباط فقهی استفاده کرده‌اند.

محقق نجفی (م ۱۲۶۶ق) در **جواهر الکلام** اصل رجوع به اهل خبره در موضوعات مختلف فقهی را این چنین تصویر می‌نماید که «معلومیة الرجوع إلى أهل الخبرة فی کل ما لهم خبرة فیه بناء علی أن المقام منه» (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۱۱، ص ۴۰۵).

ایشان دامنه مراجعه به کارشناس را هر موضوعی که مرتبط با تخصص و دانش وی باشد، توسعه داده، نیاز فقیه بدان را امری واضح و روشن قلمداد می‌کند.

از مجموع دلایل بیان شده در کتب فقهی بر حجیت تشخیص اهل خبره می‌توان به مهم‌ترین دلیل اعتبار نظر اهل خبره اشاره کرد که اصل «رجوع عالم به جاهل» است و در کنار این اصل، «حصول وثوق و اطمینان» و «شهادت بودن نظر اهل خبره» نیز مورد توجه

** همان.



فقه‌است. * اصل رجوع جاهل به عالم نیز با تکیه بر ارتکاز عقلایی (آخوند خراسانی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۳۱۸/ صافی گلپایگانی، ۱۴۲۸، ج ۳، ص ۳۸۰/ خونی، ۱۴۴۲، ج ۲، ص ۵۳۸؟ سبحانی، ۱۴۲۳، ج ۳، ص ۶۰۹) و سیره عقلانیه (صافی گلپایگانی، ۱۴۲۸، ج ۳، ص ۳۸۰/ خونی، ۱۴۴۲، ج ۲، ص ۵۳۸؟ نائینی، ۱۴۲۶، ج ۳، ص ۱۴۳) و مشرعه (سبحانی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۳۶-۲۳۷/ حائری اصفهانی، ۱۴۰۴، ص ۴۱۱، به نقل از: صافی گلپایگانی، ۱۴۲۸، ج ۳، ص ۳۸۰) حجیت آن به اثبات می‌رسد.

بنابراین با توجه به مباحث پیش گفته از منظر کارشناسان سلامت و وزارت بهداشت، عدم رعایت پروتکل‌های بهداشتی اصلی‌ترین زمینه ابتلا به کرونا و گرفتاری در دام آسیب‌های جانی و جسمی آن است و این احتمال هم عقلایی بوده و قابل توجه است و آمار مرگ میر در ایران و جهان گواه آن است. در نتیجه با شناختی که تا کنون از این بیماری حاصل شده و نیز خطرات جانی و عوارض جسمی آن از قبیل لختگی خون که احتمال سکت قلبی را در پی دارد، * بی‌توجهی به دستورالعمل‌های بهداشتی و گرفتاری در دام این بیماری، موجب اضرار به نفس و دیگران است.

۲. حرمت اضرار به نفس

یکی از مباحثی که در کتب فقهی بدان پرداخته شده، مسئله حرمت اضرار به نفس و

* نگارنده در مقاله «مبانی فقهی پابندی به نظرات کارشناسان بهداشت در رعایت پروتکل‌های بهداشتی کرونا» به تفصیل به حجیت نظر کارشناسان در فقه پرداخته است. این مقاله در مجموعه کتاب‌های کرونا توسط مرکز مطالعات و پاسخ به شبهات حوزه علمیه قم سال ۱۴۰۰ به چاپ رسیده است.
* خبرگزاری صدا و سیما؛ مورخ: ۳ فروردین ۱۴۰۰، در: <https://www.iribnews.ir/fa/news/3056371>



دیگران است (سبحانی، ۱۴۲۳، ج ۳، ص ۵۳۲ / خمینی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۵ / صافی گلپایگانی، ۱۴۲۸، ج ۳، ص ۱۶۱-۱۶۷ / سبحانی، ۱۴۲۰، ص ۸۶-۸۷ / آخوند خراسانی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۳۵۲ / شیخ انصاری، ۱۴۱۶، ج ۲، ص ۵۳۳ / خمینی، [بی تا]، ج ۲، ص ۱۶۳ / قمی طباطبایی، ۱۴۲۶، ج ۱۰، ص ۷۴۹) و ادله آن مشتمل بر آیات، روایات و دلیل عقل است.

خداوند سبحان در آیه موسوم به تهلکه می فرماید: «وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» (بقره: ۱۹۵). از دیدگاه علامه طباطبایی در **المیزان** (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۶۴) و آیت الله مکارم در **نمونه** (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۶) و مرحوم طبرسی در **مجمع البیان** (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۵۱۶) آیه رفتاری را که مقدمه و سبب هلاکت نفس می شود، شامل و انسان در برابر این عمل مسئول است.

به نظر می رسد شمول آیه بر تمام آنچه هلاکت نفس را مهیا می سازد، صحیح است و مصادیق بیان شده مخصص آیه نیست و این بخش از آیه بر اطلاق خود باقی است و بی مبالغه در رعایت بهداشت که منتهی به مرگ شود، از مصادیق و مقدمات هلاکت نفس و حرام است.

آیات دیگری نظیر «وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا» (نساء: ۲۹) یا «وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا* وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا» (نساء: ۱۱۰-۱۱۱) از جمله ادله قرآنی است که اشاره حرمت ظلم به نفس دارند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۴، ص ۳۲۰ / مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۳۵۶).

آیت الله سبحانی در این مورد معتقد است حرمت ظلم به نحو کلی است و به معاصی و محرّمات وارد در قرآن و روایات و سنت محدود نمی شود و هر آنچه عرف آن را از مصادیق



ظلم و ضرر به نفس بدانند، امری قبیح و از موارد ظلم و حرام محسوب می‌شود (سبحانی، ۱۴۲۰، ص ۱۴۵).

روایات از جمله ادله دیگری هستند که فقها با استناد به آنها به حرمت اضرار به نفس فتوا داده‌اند (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۳۱۹/کلینی، ۱۴۰۷، ج ۷، ص ۲۷۳ و ج ۷، ص ۴۵). روایت «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، باب ۱۲، ح ۱، ۳ و ۴) که به قاعده لاضرر در فقه مشهور است و در این میان از شهرت بیشتری برخوردار است که دیدگاه برگزیده در دلالت آن، حرمت ضرر به نفس و دیگران در احکام تکلیفی و وضعی است (سبحانی، ۱۴۲۰، ص ۸۶-۸۷/آخوند خراسانی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۳۵۲) و با وجود تعدد دیدگاه‌ها در تبیین معنای لاضرر در این روایت، اتفاق فقها در حرمت ضرر به نفس ظاهر می‌گردد (سبحانی، ۱۴۲۳، ج ۳، ص ۵۳۲/خمینی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۵/صافی گلپایگانی، ۱۴۲۸، ج ۳، ص ۱۶۱-۱۶۷).

دلیل عقل در کنار آیات و روایات نیز مورد توجه فقها بوده و شاید نخستین بار ابن ادریس حلی در *السوائر* به دلیل عقل بر دفع مضار از نفس را بیان کرد (ابن ادریس، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۱۲۵-۱۲۶). در واقع عقل انسان با بهره‌مندی از برهان «دفع ضرر محتمل» و با تکیه بر مستقلات عقلیه از انجام اموری را که می‌تواند برای او ضرر داشته باشد، مذموم دانسته، به پرهیز از آن حکم می‌کند و پیشگیری از بیماری را لازم می‌شمارد. تطبیق این برهان مشتمل بر دو مقدمه است:

مقدمه نخست: رعایت پروتکل‌های بهداشتی در حوزه فردی و اجتماعی قادر است انسان را از ابتلا به بیماری خطرناک کرونا حفظ نماید.

مقدمه دوم: هر آنچه سبب حفظ جان انسان از ابتلا به کرونا و درامان ماندن از احتمال



مرگ و تحمل درمان سنگین را به دنبال دارد، امری مطلوب و ضروری است و در مقابل، بی توجهی به آن قبیح است.

نتیجه اینکه رعایت بهداشت و التزام به پروتکل های بهداشتی از باب دفع ضرر محتمل که حکم عقل است، ضرورت دارد و بی توجهی به آنها نیز عقلاً قبیح است.

نتیجه این استدلال، مقدمه استدلال نهایی قرار می گیرد. مقدمه اول آن قاعده ارتکازی و بدیهی وجوب دفع ضرر از نفس است که این امر با رعایت پروتکل های بهداشتی میسر است. مقدمه دوم ملازمه بین حکم عقل و شرع است و در نتیجه وجوب دفع ضرر به نفس که در گرو رعایت دستورهای بهداشتی ممکن می گردد، واجب عقلی و شرعی است و بی اعتنائی بدان را حرام می شمارد.

بنابراین از مجموع ادله بیان شده می توان مدعی شد از آنجا که طبق نظر کارشناسان خطر این بیماری جدی و خطرناک است و احتمال عقلانی مرگ و تحمل هزینه سنگین درمان را در پی دارد و بی توجهی به پروتکل های بهداشتی از مقدمات ابتلا به آن است و از مصادیق عرفی ظلم به نفس خود و دیگران است؛ از این رو این بی توجهی به پروتکل ها حرمت دارد.

نتیجه گیری

کرونا ویروسی خطرناک با آمار مرگ و میر بالا است که خطر از دست دادن جان برای مبتلایان آن از سوی کارشناسان بهداشت ستاد ملی کرونا احتمال عقلایی دارد و از این رو عمل به پروتکل های بهداشتی را لازم شمردند و بی توجهی به این دستورهای بهداشتی موجب اضرار به نفس نیز محسوب می شود؛ از سوی دیگر فقه امامیه با تکیه بر ادله فقهی و

آیات و روایات و دلیل عقل به حرمت ظلم و اضرار به نفس و وجوب حفظ نفس از هلاکت تأکید دارد. بنابراین عدم رعایت پروتکل های بهداشتی از مصادیق اضرار به نفس شمرده شده و حرمت آن آشکار می‌گردد.

۲۱۷



منابع

- * قرآن کریم.
- ** نهج البلاغه.
۱. آخوند خراسانی، محمدکاظم؛ **کفایة الاصول**؛ ج ۱، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۹ق.
۲. ابن ادریس حلی، محمد بن منصور؛ **السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی**؛ ج ۱، قم: نشر جامعه مدرسین، ۱۴۱۰ق.
۳. حائری اصفهانی، محمدحسین؛ **الفصول الغرویة**؛ ج ۱، قم: دار احیاء علوم الاسلامیه، ۱۴۰۴ق.
۴. خمینی، روح الله؛ **بدائع الدرر فی قاعدة لاضرر**؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۷.
۵. —؛ **تحریر الوسيلة**؛ ج ۱، قم: مؤسسه مطبوعات دار العلم، [بی تا].
۶. خوئی، ابوالقاسم؛ **مصباح الاصول**؛ ج ۱، قم: مؤسسه احیاء آثار امام خوئی، ۱۴۴۲ق.
۷. سبحانی، جعفر؛ **الوسیط**؛ ج ۴، قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۸.
۸. —؛ **تهذیب الاصول**؛ ج ۱، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۲۳ق.
۹. سبحانی، سعید؛ **نبیل الوطر من قاعدة لاضرر**؛ ج ۱، قم: مؤسسه امام صادق، ۱۴۲۰ق.
۱۰. شاهرودی، محمود و سایر پژوهشگران؛ **فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام**؛



- چ ۱، قم: مؤسسه دایرةالمعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم‌السلام، ۱۴۲۶ق.
۱۱. شیخ انصاری، مرتضی؛ **فوائد الاصول**؛ چ ۵، قم: نشر جامعه مدرسین، ۱۴۱۶ق.
۱۲. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن؛ **وسائل الشیعه**؛ چ ۱، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۹ق.
۱۳. صافی گلپایگانی، لطف‌الله؛ **بیان الاصول**؛ چ ۱، قم: مکتبه مرجع الدینی صافی گلپایگانی، ۱۴۲۸ق.
۱۴. طباطبایی، محمدحسین؛ **المیزان فی تفسیر القرآن**؛ چ ۲، بیروت: مؤسسه اعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ق.
۱۵. طبرسی، امین الاسلام؛ **مجمع البیان**؛ چ ۳، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲.
۱۶. قمی طباطبایی، سیدتقی؛ **مبانی منهاج الصالحین**؛ تصحیح عباس حاجیانی؛ چ ۱، قم: قلم الشرق، ۱۴۲۶ق.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب؛ **کافی**؛ تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چ ۴، تهران: دارالکتب السلامیه، ۱۴۰۷ق.
۱۸. مجلسی، محمدباقر؛ **بحار الانوار**؛ چ ۱۴، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۹. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران؛ **تفسیر نمونه**؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
۲۰. نائینی، محمدحسین؛ **فوائد الاصول**؛ چ ۱۱، قم: نشر جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۲۶ق.
۲۱. نجفی، حسن؛ **جواهر الکلام**؛ چ ۷، بیروت: نشر دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ق.

22. www.who.int.
23. www.behdasht.gov.ir.
24. www.khamenei.ir.
25. www.mehrnews.com.
26. www.sistani.org.
27. www.irna.ir.
28. www.mehrnews.com.
29. www.tasnimnews.com.
30. www.isna.ir.
31. www.iribnews.ir.

۲۲۰



سال بیستم / شماره ۸۸-۸۷ / تابستان و پاییز ۱۳۹۷